International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | *Website:* https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

Original Article

समकालीन ग्रामीण कौटुंबिक अस्थिरता : सामाजिक समस्येचे अध्ययन

डॉ. भगवान सुरेश मनाळ

सहयोगी प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग

श्री. मुक्तानंद महाविद्यालय, गंगापूर जि. छत्रपती संभाजीनगर- ४३११०९

Manuscript ID:
IJAAR-130123

ISSN: 2347-7075
Impact Factor – 8.141

Volume - 13
Issue - 1
September- October 2025
Pp. 147-156

Submitted: 22 Sept 2025
Revised: 16 Oct 2025
Accepted: 23 Oct 2025
Published: 31 Oct 2025

Corresponding Author:
डॉ. भगवान सुरेश मनाळ

Quick Response Code:

Website: https://ijaar.co.in/

DOI:
10.5281/zenodo.18180841

DOI Link:
https://doi.org/10.5281/zenodo.18180841

Creative Commons

गोषवारा :

समकालीन ग्रामीण कौटुंबिक अस्थिरता' या विषयात आजच्या ग्रामीण समाजात कुटुंबात घडणारे बदल समजतात. पूर्वी ग्रामीण कुटुंब एकत्र राहणारे, परंपरा जपणारे आणि परस्परांना मदत करणारे असे होते. पण आता काळ बदलल्यामुळे कुटुंबात अनेक समस्या दिसतात. पती-पत्नीचे वाद, वारसा व जमिनीवरून भांडणं, व्यसनाधीनता, महिलांवरील हिंसा यामुळे घरातील शांतता हरवली आहे. मुलांच्या शिक्षणाचा खर्च, विवाहातील दिखाऊपणा, तसेच शेतमालाला मिळणारा कमी दर यामुळे कुटुंब आर्थिक संकटात सापडते. उत्पन्न कमी आणि खर्च जास्त झाल्यामुळे अनेकांना कर्ज काढावे लागते. या तणावामुळे घरात भांडणं, मानसिक त्रास, आत्महत्या आणि पिढ्यांमधील संघर्ष वाढतो. आजचे युवक शहरातील जीवनशैलीकडे वळतात, तर जुन्या पिढीला परंपरा महत्त्वाच्या वाटतात. पारंपारिक शेती व्यवसायाबाबत आजच्या तरुणांची वाढलेली उदासीनता दिसून येतो. कुटुंबातील इतर सदस्य आणि तरुण यांच्यातील विचारातील संघर्षात वाढ होताना दिसून येते. त्यामुळे कुटुंबात दुरावा वाढतो. या समस्यांवर मात करण्यासाठी शिक्षण, व्यसनमुक्ती, महिलांचे सक्षमीकरण, रोजगाराच्या संधी, समुपदेशन आणि सामाजिक ऐक्य या गोष्टींची आवश्यकता आहे.

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)
This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License (CC BY-NC-SA 4.0), *which permits others to remix, adapt, and build upon the work non-commercially, provided that appropriate credit is given and that any new creations are licensed under identical terms.*

How to cite this article:
डॉ. भगवान सुरेश मनाळ. (2025). समकालीन ग्रामीण कौटुंबिक अस्थिरता : सामाजिक समस्येचे अध्ययन. International Journal of Advance and Applied Research, 13(1), 147–156. https://doi.org/10.5281/zenodo.18180841

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | *Website: https://ijaar.co.in/*
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

प्रस्तावना (Introduction):

ग्रामीण समाज पारंपरिक, कुटुंबकेंद्री आणि मूल्यप्रधान मानला जातो. मात्र, जागतिकीकरण, बाजारपेठीकरण, स्थलांतर, तंत्रज्ञानाचा प्रभाव, आर्थिक असमानता यामुळे ग्रामीण कुटुंब व्यवस्थेत मोठे बदल होत आहेत. ग्रामीण कुटुंबांतील अस्थिरता ही केवळ वैयक्तिक समस्या नसून, संपूर्ण समाजाच्या अस्थैर्याला कारणीभूत ठरत आहे. त्यामुळे समाजशास्त्राचा एक विद्यार्थी म्हणून **"समकालीन ग्रामीण कौटुंबिक अस्थिरता याबाबत ग्रामीण कुटुंबाची सद्य स्थितिचा अभ्यास करण्याकरिता** सामाजिक संशोधन पद्धतीच्या आधारे गंगापूर तालुक्यातील बाबरगाव या लहान अशा ग्रामीण खेड्यातील २५ कुटुंबांचा यादृच्छिक नमुना निवड प्रकारातील सहेतुक नमुना निवड प्रकार याद्वारे निवडले आहेत. सहभागी निरीक्षण आणि संरचित प्रश्नावलीच्या माध्यमातून मी सदरील अभ्यास करून त्यावरील अभ्यासाचे निष्कर्ष मांडले आहे.

समस्या निवेदन (Statement of the Problem):

समकालीन ग्रामीण भागात कौटुंबिक अस्थिरता वाढत चालली आहे. वाढती महागाई, कमी उत्पन्न, बदललेली मानसिकता आणि कौटुंबिक कलह यामुळे ग्रामीण समाजात सामाजिक अस्थैर्य निर्माण होत आहे.

संशोधन उद्दिष्टे (Objectives):

१. ग्रामीण कुटुंबातील सदस्यांची बदललेली मानसिकता अभ्यासणे.
२. दैनंदिन जीवनातील वाढते खर्च आणि कमी उत्पन्न यांचा कुटुंबावर होणारा परिणाम तपासणे.
३. कौटुंबिक कलह व त्यातून निर्माण होणारी अस्थिरता समजून घेणे.
४. या समस्येमुळे ग्रामीण समाजातील अस्थैर्याचे स्वरूप उलगडणे.
५. समस्येवर उपाययोजना सुचवणे.

गृहीते (Hypotheses):

१. ग्रामीण कुटुंबातील सदस्यांची बदललेली मानसिकता ग्रामीण कौटुंबिक अस्थिरतेला कारणीभूत आहे.
२. ग्रामीण कुटुंबातील कमी उत्पन्न व वाढते खर्च हे कौटुंबिक कलहास चालना देतात.
३. ग्रामीण कुटुंबातील अस्थिरता समाजातील अस्थैर्य वाढवते.

संशोधन पद्धती (Research Methodology):

१. संशोधन प्रकार : वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन आराखडा
२. माहितीचे स्रोत : प्राथमिक तथ्य संकलन पद्धतीतील निरीक्षण या संशोधन पद्धतीचा उपयोग केला आहे. आणि दुय्यम तथ्य संकलन पद्धती अंतर्गत समाजशास्त्रीय ग्रंथ,

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | *Website: https://ijaar.co.in/*
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

संशोधन लेख याचा अभ्यास या संशोधन प्रकल्पाकरिता केला आहे.

३. **नमुना (Sample)** : गंगापूर तालुक्यातील बाबरगाव या लहान अशा ग्रामीण खेड्यातील २५ कुटुंबांचा यादृच्छिक नमुना निवड प्रकारातील सहेतुक नमुना निवड प्रकार याद्वारे निवडले आहेत.

४. **साधने (Tools)** : संरचित प्रश्नावली, गट चर्चा

अभ्यासाचे मुद्दे (Discussion Points):

I. ग्रामीण कुटुंबातील सदस्यांची बदललेली मानसिकता:

आजच्या ग्रामीण समाजात जागतिकीकरण, शहरीकरण, तंत्रज्ञानाचा वाढता प्रभाव, शिक्षणाचा प्रसार, रोजगाराच्या बदलत्या संधी आणि माहिती-तंत्रज्ञानामुळे कुटुंबातील सदस्यांच्या मानसिकतेत मोठे बदल दिसून येतात. हे बदल **सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक आणि भावनिक आयामांवर** परिणाम करतात. खालील मुद्द्यांनुसार त्याचे विस्तृत विश्लेषण दिले आहे:

१. शिक्षणाचे वाढते महत्त्व :

- शिक्षणामुळे ग्रामीण युवकांना **नवीन करिअरच्या संधी, माहिती आणि कौशल्ये** उपलब्ध होत आहेत.
- पूर्वी शेती, मजुरी किंवा पारंपरिक व्यवसाय हेच मुख्य उत्पन्नाचे साधन मानले जात असे, परंतु आता युवकांना **शहरातील नोकऱ्या, उद्योजकता, आयटी क्षेत्र, परदेशातील संधी** आकर्षित करू लागल्या आहेत.
- या बदललेल्या विचारसरणीमुळे **जुन्या पिढीचे पारंपरिक दृष्टिकोन आणि नव्या पिढीचे आधुनिक दृष्टिकोन** यांच्यात संघर्ष निर्माण होतो.

२. आर्थिक महत्त्वाकांक्षा आणि जीवनशैली :

- ग्रामीण तरुण आता **आर्थिक प्रगती आणि आधुनिक जीवनशैली**कडे अधिक आकर्षित झाले आहेत.
- मोबाईल, इंटरनेट, सोशल मीडिया यामुळे त्यांना **शहरातील जीवनशैलीचे आकर्षण** वाटते (उदा. आलिशान घर, चारचाकी, ब्रँडेड कपडे, आधुनिक सुविधा).
- यासाठी ते **गाव सोडून शहराकडे स्थलांतर** करतात, ज्यामुळे कुटुंबातील इतर सदस्यांशी भावनिक अंतर वाढते.
- अनेकदा या महत्त्वाकांक्षेमुळे **कुटुंबाची एकत्रित रचना ढासळते.**

३. व्यक्तिवादाचा (Individualism) उदय :

- पूर्वी ग्रामीण कुटुंबामध्ये **सामूहिक निर्णयप्रक्रियेचे महत्त्व** होते. विवाह, शिक्षण, शेती, रोजगार या सगळ्या बाबतीत घरातील वडीलधाऱ्यांचे अंतिम मत ग्राह्य धरले जाई.

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | Website: https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

- आजच्या तरुण पिढीला **स्वतःचे निर्णय, आवडी-निवडी आणि स्वतंत्र जीवनपद्धती** अधिक महत्त्वाची वाटते.
- हा व्यक्तिवाद **कौटुंबिक ऐक्य, परंपरागत एकत्र कुटुंब पद्धती आणि सामाजिक बंध** कमकुवत करत आहे.
- यामुळे **जुन्या आणि नव्या पिढीत मूल्यसंघर्ष** (Value Conflict) वाढतो.

४. महिलांची बदलती भूमिका :

- ग्रामीण स्त्रिया आता केवळ गृहिणीच्या भूमिकेत मर्यादित न राहता **शिक्षण, नोकरी, व्यवसाय, स्वयं-सहायता गट** यांच्यात सक्रियपणे सहभागी होत आहेत.
- त्यामुळे त्या **आर्थिक दृष्ट्या स्वावलंबी** होत आहेत, ज्यामुळे त्यांचा आत्मविश्वास आणि निर्णयक्षमता वाढली आहे.
- कुटुंबातील **पारंपरिक सत्ता-संतुलन (पुरुषप्रधानता)** हळूहळू बदलत आहे.
- या बदलामुळे काही वेळा घरातील पुरुषांना **सत्तेचा वर्चस्व गमावल्याची भावना** येऊन संघर्ष निर्माण होतो, तर दुसरीकडे स्त्रिया **घराबाहेर सामाजिक मान्यता मिळवत आहेत.**

५. तंत्रज्ञान व डिजिटल संस्कृतीचा प्रभाव :

- मोबाईल, इंटरनेट, सोशल मीडिया यामुळे ग्रामीण युवक-युवतींना **नवीन विचार, संधी आणि आधुनिक संस्कृती** सहज उपलब्ध होत आहे.
- यामुळे **माहितीची देवाणघेवाण, संवाद पद्धती, मनोरंजनाची साधने** यात आमूलाग्र बदल झाले आहेत.
- मात्र या तंत्रज्ञानामुळे **परंपरागत कौटुंबिक गप्पा, एकत्र बसण्याची संस्कृती, सण-उत्सवांतील सहभाग** कमी झाला आहे.
- तंत्रज्ञानामुळे **व्यक्तिवाद आणि पिढीगत अंतर** अधिक वाढताना दिसते.

६. सामाजिक-सांस्कृतिक बदल :

- पूर्वी ग्रामीण भागातील लग्नं, सण, धार्मिक कार्यक्रम हे **सामाजिक एकात्मतेचे केंद्र** होते.
- आता **सोपी लग्नपद्धती, खर्च टाळणे, शहरी संस्कृतीचे अनुकरण** यामुळे समाजातील सामूहिक सहभाग कमी झाला आहे.
- पारंपरिक रूढी-परंपरांना आव्हान देऊन तरुण पिढी **आधुनिक मूल्ये (लोकशाही, समानता, लिंगसमता, स्वातंत्र्य)** स्वीकारत आहे.
- यामुळे **पिढ्यांमध्ये संघर्ष, कुटुंबातील परस्पर विश्वासाचा अभाव आणि सामाजिक अस्थैर्य** वाढते.

ग्रामीण कुटुंबातील सदस्यांची बदललेली मानसिकता ही **जागतिकीकरण, शिक्षण, आर्थिक अपेक्षा, व्यक्तिवाद, महिलांचा सहभाग आणि तंत्रज्ञानाचा प्रभाव** या घटकांमुळे निर्माण झाली आहे. या बदलांचे सकारात्मक पैलू म्हणजे

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | Website: https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

स्वावलंबन, प्रगती आणि आधुनिकतेचा स्वीकार, तर नकारात्मक पैलू म्हणजे **कौटुंबिक तणाव, पिढीगत संघर्ष आणि सामाजिक अस्थैर्य.**

ग्रामीण कुटुंबातील परंपरागत मानसिकता व बदललेली मानसिकता:

क्षेत्र	परंपरागत मानसिकता	बदललेली मानसिकता
शिक्षण	शिक्षणाला कमी महत्त्व, मुलांपुरते मर्यादित, मुलींचे शिक्षण दुय्यम	शिक्षणाला प्राधान्य, मुला-मुलींना समान संधी, उच्च शिक्षण व व्यावसायिक अभ्यासक्रमाकडे कल
व्यवसाय/उपजीविका	शेती, मजुरी, परंपरागत व्यवसाय	नोकरी, उद्योगधंदे, उद्योजकता व परदेशगमन
आर्थिक विचारसरणी	समाधानवादी, कमी खर्चात जीवन समाधान	महत्त्वाकांक्षा, आधुनिक जीवनशैली (घर, गाडी, ब्रँडेड वस्तू) यांचा आग्रह
कौटुंबिक निर्णयप्रक्रिया	वडीलधारी मंडळींचे अंतिम मत, सामूहिक निर्णय	प्रत्येक व्यक्तीचे स्वतंत्र मत, स्वतःचे निर्णय महत्त्वाचे
महिलांची भूमिका	गृहिणी, घर आणि शेतकामापुरती मर्यादित	नोकरी, व्यवसाय, स्वयंसहायता गटांत सहभाग, आर्थिक स्वावलंबन
सामाजिक-सांस्कृतिक जीवन	सण, जत्रा, सामूहिक सहभाग, परंपरांचे पालन	साधेपणा, खर्च कमी करणे, शहरी जीवनशैलीचा प्रभाव
तंत्रज्ञान व संवाद	पत्र, प्रत्यक्ष भेट, गावसभा यांवर अवलंबून	मोबाईल, इंटरनेट, सोशल मीडिया, डिजिटल व्यवहार
पिढीगत नातेसंबंध	आदर, आज्ञाधारकपणा, पालकांचे वर्चस्व	स्वतंत्रता, प्रश्न विचारणे, पिढीगत संघर्ष

II. ग्रामीण कुटुंबातील वाढते खर्च व कमी उत्पन्न : समस्या आणि वास्तव:

ग्रामीण भागातील कुटुंबांचे जीवन आज **आर्थिक दृष्टीने मोठ्या विसंगतीत** अडकलेले आहे. एका बाजूला उत्पन्नाचे स्रोत मर्यादित राहिले आहेत, तर दुसऱ्या बाजूला खर्चाचा बोजा सतत वाढत आहे. ही समस्या ग्रामीण समाजाच्या सामाजिक, मानसिक आणि आर्थिक जीवनावर गंभीर परिणाम करत आहे. खालील मुद्द्यांनुसार याचे सविस्तर विवेचन करता येईल:

१. शेतमालाला कमी दर, शेतकऱ्यांचे उत्पन्न मर्यादित:

- ग्रामीण कुटुंबांचे मुख्य उत्पन्न स्रोत म्हणजे **शेती**. परंतु शेतीवर अनेक संकटे कोसळतात – हवामानातील अनिश्चितता, दुष्काळ, पावसाचे लहरीपण, कीडरोग.
- शेतमालाला बाजारात **योग्य हमीभाव मिळत नाही,** ज्यामुळे शेतकऱ्यांना खर्चाच्या तुलनेत नफा खूपच कमी होतो.

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | Website: https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

- मध्यस्थांचे (दलालांचे) वर्चस्व असल्यामुळे शेतकऱ्यांना उत्पादनाचा खरा लाभ मिळत नाही.
- परिणामी ग्रामीण कुटुंबांचे उत्पन्न अत्यंत **मर्यादित व अस्थिर** राहते.

२. आधुनिक सुविधांवरील वाढता खर्च:

- शिक्षण, मोबाईल, इंटरनेट, आरोग्यसेवा, घरबांधणी, घरगुती उपकरणे, मोटारसायकल यांसारख्या **आधुनिक सुविधांची मागणी** ग्रामीण कुटुंबातही झपाट्याने वाढली आहे.
- यासाठी कुटुंबांना मोठ्या प्रमाणात खर्च करावा लागतो.
- पूर्वीच्या तुलनेत आता **आरोग्यसेवा महागडी,** खासगी दवाखाने प्रचलित, तर सरकारी आरोग्य सुविधा अपुरी असल्याने खर्च वाढतो.
- ग्रामीण युवक-युवतींना **शहरी जीवनशैलीचे आकर्षण** वाटल्याने त्यांच्या मागण्याही वाढतात.

३. कर्जबाजारीपणा – सहकारी बँका, खासगी सावकार यांचा ताण:

- कमी उत्पन्नामुळे कुटुंबांना **कर्जावर अवलंबून राहावे लागते.**
- शेतकऱ्यांना पीक कर्ज, घरबांधणी कर्ज, शैक्षणिक कर्ज घेण्याची वेळ येते.
- सहकारी बँका आणि राष्ट्रीयकृत बँकांमधून कर्ज मिळाले नाही तर शेतकऱ्यांना **खासगी सावकारांवर अवलंबून राहावे लागते,** जे जास्त व्याजदर आकारतात.
- कर्ज फेडता न आल्याने **कर्जबाजारीपणा, तणाव व आत्महत्यांचे संकट** ग्रामीण कुटुंबांसमोर उभे राहते.

४. उत्पन्न व खर्चातील विसंगतीमुळे कुटुंबात तणाव:

- एका बाजूला मर्यादित उत्पन्न आणि दुसऱ्या बाजूला वाढते खर्च हे समीकरण **कौटुंबिक तणावाचे मुख्य कारण** ठरते.
- कुटुंबातील सदस्यांमध्ये पैशांवरून वाद, परस्पर दोषारोप, मानसिक अस्वस्थता वाढते.
- आर्थिक तणावामुळे **कुटुंबातील ऐक्य व सौहार्द धोक्यात येते.**
- काही वेळा या विसंगतीमुळे युवक गाव सोडून **शहरांकडे स्थलांतरित होतात,** ज्यामुळे कुटुंबातील संबंधांमध्ये अंतर येते.

५. मुलांच्या शिक्षण व विवाह खर्चामुळे आर्थिक संकट:

- आजच्या काळात शिक्षण हा मुलभूत खर्च बनला आहे. **खाजगी शाळा, महाविद्यालयीन फी, स्पर्धा परीक्षा तयारी, वसतिगृह खर्च** यामुळे ग्रामीण कुटुंबाचा खर्च प्रचंड वाढतो.
- मुलींच्या विवाहातही **हुंडा, मोठा खर्च, दिखाऊपणा** या कारणांमुळे कुटुंब कर्जाच्या खाईत जाते.
- या कारणामुळे कुटुंब आर्थिकदृष्ट्या आणखी संकटात सापडते.

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | Website: https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

ग्रामीण कुटुंबातील **मर्यादित उत्पन्न आणि वाढते खर्च** यामुळे सामाजिक अस्थिरता, मानसिक तणाव, कर्जबाजारीपणा आणि आत्महत्यांचे प्रमाण वाढते आहे. ही समस्या दूर करण्यासाठी शेतमालाला योग्य भाव, ग्रामीण उद्योगांना चालना, रोजगाराच्या संधी, शिक्षण व आरोग्य क्षेत्रातील सरकारी मदत, तसेच सामाजिक सुधारणा आवश्यक आहेत.

III. कौटुंबिक कलह आणि अस्थिरता:

ग्रामीण तसेच शहरी समाजात **कौटुंबिक कलह** ही एक गंभीर सामाजिक समस्या आहे. कौटुंबिक ऐक्य व स्थैर्य भंग पावल्यास व्यक्ती, कुटुंब आणि संपूर्ण समाजावर त्याचे परिणाम होतात. खालील मुद्द्यांनुसार याचे स्पष्टीकरण करता येईल

१. पती-पत्नीमधील वाद, नातेसंबंधात दुरावा:

- कौटुंबिक अस्थिरतेचे मुख्य कारण म्हणजे पती-पत्नीमधील **अविश्वास, गैरसमज, आर्थिक अडचणी व परस्पर समन्वयाचा अभाव.**
- या वादामुळे पती-पत्नीमधील संवाद कमी होतो, परस्पर सन्मान व प्रेम घटते.
- परिणामी नातेसंबंध तुटतात आणि अनेकदा घटस्फोट किंवा विभक्त राहण्याची वेळ येते.

२. वारसा, जमीन-जुमल्यावरून भावंडांमध्ये वाद:

- ग्रामीण समाजात वारसा हक्क व जमीन-जुमल्याच्या वाटपावरून **भाऊ-बहिणी, भावंडे आणि नातेवाईकांमध्ये तणाव** निर्माण होतो.
- जमीन ही आर्थिक सुरक्षेचे प्रतीक असल्यामुळे **जमिनीवरून भांडणे, खटले आणि हिंसाचार** होतो.
- अशा वादांमुळे कुटुंबातील नाते कमकुवत होऊन समाजात दुरावा वाढतो.

३. व्यसनाधीनता (दारू, तंबाखू) यामुळे आर्थिक भार व कौटुंबिक कलह:

- पती किंवा कुटुंबातील एखाद्या सदस्याचे व्यसन हे **कौटुंबिक अस्थिरतेचे मोठे कारण** आहे.
- दारू, तंबाखू, जुगार यावर खर्च झाल्यामुळे कुटुंब आर्थिक संकटात सापडते.
- व्यसनामुळे वाद, मारामारी, कौटुंबिक हिंसा व परस्पर अविश्वास वाढतो.
- यामुळे कुटुंबातील महिलांवर मानसिक आणि शारीरिक त्रास होतो.

४. महिलांवरील कौटुंबिक हिंसा:

- महिलांना पतीकडून किंवा सासरच्या मंडळींकडून **शारीरिक, मानसिक व आर्थिक अत्याचार** सहन करावे लागतात.
- हुंडा, मुलींच्या जन्माबाबतचा पूर्वग्रह, आर्थिक तणाव आणि व्यसनाधीनता हे महिलांवरील हिंसेची प्रमुख कारणे आहेत.
- महिलांवर झालेल्या हिंसेमुळे त्यांचे आरोग्य, मानसिक संतुलन आणि सामाजिक प्रतिष्ठा बाधित होते.

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | *Website: https://ijaar.co.in/*
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

५. मुलांवर होणारा मानसिक परिणाम – नैराश्य, शिक्षणात अडथळे:

- कौटुंबिक कलहाचा **सर्वात गंभीर परिणाम मुलांवर** होतो.
- पालकांचे भांडण, तणावपूर्ण वातावरण, आईवरील हिंसा हे पाहून मुलांमध्ये **भीती, नैराश्य आणि मानसिक अस्थैर्य** निर्माण होते.
- अशा परिस्थितीत मुले अभ्यासाकडे दुर्लक्ष करतात, शाळा सोडण्याचे प्रमाण वाढते किंवा चुकीच्या संगतीत पडतात.
- दीर्घकाळात त्यांचे व्यक्तिमत्त्व आणि भविष्यातील सामाजिक वर्तन बिघडते.

कौटुंबिक कलह आणि कौटुंबिक अस्थिरता ही समस्या केवळ एका कुटुंबापुरती मर्यादित नसून ती **समाजाच्या स्थैर्यावर परिणाम करणारी सामाजिक समस्या** आहे. पती-पत्नीतील समजूतदारपणा, वारशाविषयी न्याय्य तोडगा, व्यसनमुक्ती, महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी कायदे व मुलांसाठी आरोग्यदायी वातावरण या सर्वांची एकत्रित गरज आहे.

IV. ग्रामीण कौटुंबिक अस्थिरतेचे सामाजिक परिणाम (Findings/Analysis):

ग्रामीण भागात कौटुंबिक अस्थिरता म्हणजे **घरातील नातेसंबंधातील ताण, विभाजन, भांडणं, घटस्फोट, आर्थिक असमतोल, व्यसनाधीनता किंवा सामाजिक मूल्यांतील ढासळणं** यामुळे निर्माण होणारी अस्थिरता. अशा अस्थिरतेचे परिणाम केवळ कुटुंबापुरते मर्यादित न राहता समाजाच्या विविध अंगांवर होतात. खालील मुद्द्यांनुसार त्याचे विश्लेषण पुढीलप्रमाणे आहे:

१. सामाजिक ऐक्याचा अभाव:

- ग्रामीण समाजाचे वैशिष्ट्य म्हणजे **कौटुंबिक बंध आणि परस्पर सहाय्याची परंपरा**.
- कौटुंबिक अस्थिरता वाढली की कुटुंबातील सदस्य वेगवेगळ्या गटांत विभागले जातात, ज्यामुळे गावातील सामूहिक ऐक्य ढासळते.
- पूर्वी जसे शेतमजुरी, लग्नसमारंभ, उत्सव, संकट काळात परस्पर साहाय्य मिळत असे, ते कमी होत जाते.
- अशामुळे गावकुसातील *एकत्रित संस्कृती* तुटक बनते व व्यक्तिवाद वाढतो.

२. गुन्हेगारी व व्यसनाधीनतेकडे झुकाव:

- कौटुंबिक तणाव, पालकांचे दुर्लक्ष किंवा आर्थिक संकट यामुळे युवक **मद्यपान, जुगार, गांजा, दारू यासारख्या व्यसनांकडे वळतात.**
- समाजात हिंसाचार, चोरी, भांडणं, स्त्रियांवरील अत्याचार यांसारखी गुन्हेगारी वाढते.
- वडिलधाऱ्यांचे नियंत्रण कमी झाल्याने युवक चुकीच्या मंडळींच्या सहवासात जातात.
- यामुळे ग्रामीण समाजात कायदा व सुव्यवस्थेच्या समस्या उभ्या राहतात.

३. मानसिक अस्वस्थता व आत्महत्या

- कौटुंबिक तणाव, सततचे वाद, आर्थिक अस्थिरता यामुळे सदस्यांना **मानसिक तणाव, नैराश्य व असुरक्षितता** जाणवते.

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | *Website: https://ijaar.co.in/*
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

- शेतकरी कुटुंबांत शेतीतील तोटा, कर्जबाजारीपणा आणि कुटुंबातील अस्थिरता यांचा परिणाम म्हणून *आत्महत्यांची संख्या* वाढताना दिसते.
- अशा घटना केवळ कुटुंब नष्ट करत नाहीत, तर संपूर्ण गावावर मानसिक धक्का देतात.

४. पिढीगत संघर्ष व सामाजिक अस्थैर्य:

- ग्रामीण कुटुंबांत जुन्या पिढीची मूल्ये आणि नव्या पिढीचे आधुनिक विचार यामध्ये संघर्ष निर्माण होतो.
- शिक्षण, रोजगार, विवाहपद्धती, जीवनशैली याबाबत मतभेद वाढतात.
- पालक आणि मुलांमध्ये परस्पर अविश्वास निर्माण होऊन नातेसंबंध तुटतात.
- यामुळे समाजात **सामाजिक अस्थैर्य, एकाकीपणा व संघर्षात्मक वातावरण** वाढते.
- गावकुसातील एकात्मता ढासळून ग्रामीण समाजाची सामाजिक संरचना हादरते.

V. उपाययोजना (Suggestions): "समकालीन ग्रामीण कौटुंबिक अस्थिरता : सामाजिक अस्थैर्य" यावरील उपाययोजना :

ग्रामीण भागातील कौटुंबिक अस्थिरता कमी करण्यासाठी आणि सामाजिक स्थैर्य प्रस्थापित करण्यासाठी खालील उपाययोजना करता येऊ शकतात :

१. शैक्षणिक उपाययोजना:

- ग्रामीण युवक-युवतींना **गुणवत्तापूर्ण शिक्षण आणि व्यावसायिक प्रशिक्षण** उपलब्ध करून देणे.
- शालेय व महाविद्यालयीन स्तरावर **नैतिक शिक्षण, मूल्यशिक्षण व जीवनकौशल्य प्रशिक्षण** देणे.
- महिलांच्या शिक्षणाला प्राधान्य देऊन त्यांना स्वावलंबी बनवणे.

२. आर्थिक उपाययोजना:

- **शेतकऱ्यांना कर्जमुक्ती, विमा योजना व बाजारपेठेची हमी** उपलब्ध करून देणे.
- **स्वयंसहायता गट, सूक्ष्म वित्तीय संस्था** यांना चालना देऊन कुटुंबांचे उत्पन्न वाढवणे.
- ग्रामीण भागात **कुटीरउद्योग, उद्योजकता व स्वरोजगार** यांना प्रोत्साहन देणे.

३. सामाजिक व सांस्कृतिक उपाययोजना:

- गावात **कौटुंबिक समुपदेशन केंद्रे** उभारणे.
- पारंपरिक **सामूहिक सण, मेळावे, लोककला कार्यक्रम** याद्वारे सामाजिक ऐक्य वाढवणे.
- युवकांसाठी **खेळ, सांस्कृतिक स्पर्धा व समाजोपयोगी उपक्रम** राबवणे.

४. आरोग्यविषयक उपाययोजना:

- ग्रामीण भागात **मानसिक आरोग्य केंद्रे व समुपदेशन सुविधा** उपलब्ध करणे.
- **व्यसनमुक्ती अभियान व आरोग्य जनजागृती कार्यक्रम** आयोजित करणे.

International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | Website: https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-1 | September - October 2025

- महिलांच्या आरोग्य व पोषणाकडे विशेष लक्ष देणे.

५. प्रशासकीय व धोरणात्मक उपाययोजना:

- ग्रामपंचायतीमार्फत **कौटुंबिक वाद निवारा केंद्रे (Family Dispute Resolution Centres)** स्थापन करणे.
- **व्यसनांवर नियंत्रण व कायद्याची काटेकोर अंमलबजावणी** करणे.
- शासकीय योजनांचा **पारदर्शक व न्याय्य लाभ** प्रत्येक कुटुंबापर्यंत पोहोचवणे.

६. पिढीगत संघर्ष कमी करण्यासाठी:

- **पालक व मुलांमध्ये संवाद वाढवण्यासाठी समुपदेशन शिबिरे** घेणे.
- युवकांना आधुनिकतेसह **परंपरागत मूल्यांचे महत्त्व** पटवून देणे.
- कुटुंब व्यवस्थेत **परस्पर सन्मान, सहकार्य व संयम** यांचा संस्कार करणे.

निष्कर्ष (Conclusion):

ग्रामीण भागातील कौटुंबिक अस्थिरता ही केवळ घरापुरती समस्या नसून तिचे **गंभीर सामाजिक परिणाम** दिसून येतात. सामाजिक ऐक्याचा अभाव, व्यसनाधीनता, गुन्हेगारी, मानसिक अस्वस्थता, आत्महत्या, तसेच पिढीगत संघर्ष हे सर्व समाजातील स्थैर्य व विकासाला अडथळा ठरतात. त्यामुळे अशा समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी समाजशास्त्रीय, शैक्षणिक, आर्थिक व मानसिक आरोग्यविषयक प्रयत्नांची गरज आहे. ग्रामीण समाजातील कौटुंबिक अस्थिरता ही केवळ वैयक्तिक बाब नसून **सामाजिक अस्थैर्याचे मूळ** आहे. आर्थिक, मानसिक आणि पिढीजात घटक परस्परांशी निगडित आहेत. योग्य उपाययोजना केल्यास ग्रामीण समाजाचे कौटुंबिक व सामाजिक स्थैर्य पुन्हा प्रस्थापित होऊ शकते.

संदर्भ-ग्रंथसूची :

१. गायकवाड, श. (२०१८), *बदलता ग्रामीण महाराष्ट्र.*, डायमंड पब्लिकेशन्स, मुंबई.
२. मुसळे, ब, (२०१५), *वारुळ.* लोकप्रिय प्रकाशन, मुंबई.
३. इंगोले, प. (२०१२), *पार्ट टाईम.*, संकल्प प्रकाशन, मुंबई.
४. बेलूरकर, कि. व जावंजाळ, स. (२०१९), *कौटुंबिक संसाधनाचे व्यवस्थापन आणि गृहसजावट.*, अकादमिक प्रकाशन, नागपूर.
५. सरोडे, अ.(२०१७), *कौटुंबिक हिंसाचार आणि कायदा.*, लोकवाङ्मय गृह, नागपूर.
६. देशमुख, व., (२०१६), *ग्रामीण समाजशास्त्र: बदलते संदर्भ.*, ज्ञानदेव प्रकाशन, मुंबई.
७. पवार, र.,(२०१४),"ग्रामीण कुटुंबातील बदलते संबंध : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास." *समाजशास्त्र वार्ता*, २३(२),
८. पाटील, म., (२०२०),"समकालीन ग्रामीण समाजातील कौटुंबिक अस्थिरता." *लोकशास्त्र संशोधन पत्रिका*, (१२) १.